

Elvin QARAYEV

AMEA, Şəki Regional Elmi Mərkəzi

E-mail: elvin_qarayev_1993@mail.ru

ORCID-0000-0002-5496-744X

Tural ADIŞİRİNOV

AMEA, Şəki Regional Elmi Mərkəzi

E-mail: tural.adisirinov@mail.ru

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.3.121>

AZSAYLI RUTUL XALQININ FOLKLORUNA BİR BAXIŞ

Açar sözlər: Rutul, davat, tarix, azsaylı xalqlar, etnos, abay

SUMMARY

AN OVERVIEW OF THE FOLKLORE OF THE SMALL RUTUL PEOPLE

The article provides information about rutul weddings, wedding customs and rutul songs included in the folklore of the rutuls, representatives of a small number of peoples living in friendly and brotherly conditions in the territory of Azerbaijan. Along with scientific works written in this direction, observation, interview and material collection methods were also used in the research work.

Key words: Rutul, invitation, history, small peoples, ethnic group, Abay.

РЕЗЮМЕ

ОБЗОР ФОЛЬКЛОРА МАЛОГО РУТУЛЬСКОГО НАРОДА

В статье дана информация о рутульских свадьбах, свадебных обычаях и рутульских песнях, которые являются частью фольклора рутульского народа, который является представителями немногих народов, живущих в условиях дружбы и братства на территории Азербайджана. Наряду с написанными в этом направлении научными работами в исследовательской работе использовались методы наблюдения, интервью и сбора материала.

Ключевые слова: Рутул, приглашение, история, малочисленные народы, этнос, Абай.

Giriş. Ümumazərbaycan folklorunun formalaşmasında region folklor nümunələrinin müstəsna əhəmiyyəti var. Xüsusilə, Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsinə aid olan Qəbələ, Oğuz, Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən rayonlarından toplanmış folklor örnəklərində özünəməxsus spesifik cəhətlər, elmi – tədqiqat üçün yenilik daşıyan məqamlar diqqətçəkicidir. Məhz bu bölgədə yaşayan əsas etnoslardan biri də rutullardır. Rutulların folkloru maraqlı olmaqla yanaşı, həmçinin qədim tarixə malik ənənəsi ilə yaddaşlarda həkk olunmuş adətlərdən ibarətdir.

İşin məqsədi. Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsinin folklorunun əsas tərkib hissəsi olan Rutul folklorunu araşdırmaq əsas qarşıya qoyulan məqsəddir. Bu sahədə tədqiqatlar apararaq elmi araşdırmalara cəlb etmək əsas vəzifədir.

Rutullarda evlilik mərasimləri – Rutullarda evlilik mərasimlərinin birinci mərhələsi qız bəyənmədir. Yaz bayramı ərəfəsində rutullarda hər nəsil və ya hər məhəllə bir yerə yığışar, baharın gəlişi münasibəti ilə müxtəlif mərasim ayinləri

icra edərtilər. Bu zaman gənclər qız bəyənmək, ürəklərini açma bilmək üçün fürsət tapar, yelləncək qurub əylənərdilər. Rutullar bunu “*şadvaldı*” adlandırırdılar.

Ümumiyyətlə, yelləncəklə yellənmək ənənəsi təkcə rutullarda deyil, Orta Asiya xalqları üçün də xarakterik idi. Keçmişdə rutullarda toya dəvət etmək də başqa cür olmuşdu. Rutullar toya dəvət edərkən “*qasığınızla gəlin*” (*turuxhan dık`a*) deyər-dilər. Bu həm də yeməyə dəvət forması idi. Rutullar toyu “*Davat*” adlandırırlar (7).

Rutulların yaşadığı Şin kəndində oğlan adamları qız evinə yaxınlaşdıqda gəlinin qohumlarından biri uzun bir ağacın başına soğan keçirirdilər. Gəlini aparmağa gələnlərdən biri onu nişan alıb vurmali idi. Maraqlı adətlərdən biri də bəyin öz toyunda tufənglə güllə atması idi. Toy günü bəy öz evində deyil, qonşunun, yaxud yaxın qohumunun evində oturması da maraqlı ənənələrdəndir. Oğlan evindən gəlini aparmağa gələndə qız tərəfdən qapını bağlayıb “*barxı*” deyilən təyinat olur. “*Cilov-dar*”ın vəzifəsi qız evindən qırmızı lentlə bəzədilmiş gümüş kasanı oğlan evinə satmaqdır. Bunu oğlan evindən bəyin sağdışı və ya soldışı alır. Gəlin gətirildikdən üç gün sonra “*bulaxa ək`irurur*” (suya çıxarılma) mərasimi keçirilir. Bu zaman gəlini suya çıxaranlar yolda olanlara şirinlik kimi halva və digər şirniyyatlar paylayırlar.

Şəkil 1. Təzə gəlinin suya çıxarılma mərasimi.

Şəkil 1.1. Təzə gəlinin suya çıxarılma mərasimində bəy anasının kənd sakinlərinə şirniyyat paylaması.

Rutullarda qohumlarla evlilik yolverilməzdir. Yəni onlarda dayıoğlu, əmi-oğlu, dayıqızı, əmiqızı, xalaoğlu, xalaqızı, bibioğlu, bibiqızı arasında evlilik olmur. Bundan belə nəticəyə gəlmək olar ki, rutullar qan qohumluğuna əsaslanan nikaha deyil, ekzoqam nikahlara, yəni kənar nəsilədən evlənməyə üstünlük verirlər. XIX-XX əsrlərdə beşiklətmə nikah qaydası avarlarda, ləzgilərdə olduğu kimi, rutullar arasında da mövcud idi. Yeni doğulan körpələrin göbəyinin kəsilməsi zamanı molla dua oxuyur və sonra körpələrin bir-birinə aid olduğunu, aid edildiyini elan edir (8)

Rutullar bir çox adət və ənənələrini saxladıkları kimi toy adətlərində də bu özünəməxsusluğu qoruyub saxlayıblar. Xan, Vəzir və Cəlladın iştirakı ilə olan səhnə müasir rutul toylarında da dəbdədir. Bu səhnə oğlan toyunun sabahı günündə təşkil olunur. Bu adət toya rəngarənglik gətirməklə yanaşı, həm də tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Uzun illər boyu el-obanın toylarında iştirak edən ağsaqqallar da keçmiş adətləri yada salırlar.

İndiki və keçmiş toyların fərqiindən danışırıqlar. Rutul toylarının maraqlı cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, toylar üç gün çəkirdi. Üç gün, üç gecə toy olurdu. Hal-hazırda rutulların yaşadığı Dağıstanın Babayurd rayonunun Noviy Borç kəndində, toy mərasimində gəlini birbaşa oğlan evinə aparmırıqlar. Gəlini birinci gün oğlanın qohumlarından birinin evinə aparır, bir gün keçəndən sonra yenidən oğlan evinə aparırıqlar (9).

Rutul toylarının özünəməxsus adətlərindən biri də o idi ki, keçmiş zamanlarda işıq olmadığı üçün axşamlar 7-8 ocaq qalanıb həmin ocaqların üstünə sac qoyulardı. Sonra həmin sacın içinə nöyüt (yəni neft) töküüb yandırırıqlar ki, ətraf ərazilərə işıq saçardı. Həmin saclar dairəvi formada düzülürdü və toyda iştirak edənlər həmin dairəvi yerdə oynayırdıqlar.

Rutulların özünəməxsusluqlarından biri də onların özünəməxsus dilinin olmasıdır. Bu xalqın dili Qafqazdilli xalqlar qrupuna aiddir. Rutul dilinin əsasən leksik fərqlərə malik dörd dialekti var. Leksikasında ərəb, fars, xüsusilə Azərbaycan və rus mənşəli sözlər çoxdur. Öz dillərində yazıb yaradan şairtəbiətli rutullar köç həyatına, məskunlaşmaya və sonradan quruculuğa aid bir sıra ədəbiyyat nümunələri yaratmışlar. Rutul əlifbasının olmamasına baxmayaraq, bu dil şairlərin, yazıçıların əsərlərində yaşadıqlı və nəsilərə ötürülüb. Rutullar öz şeirlərində və mahnılarında həyat tərzini, kimisi yaşam tarixini, kimisi də öz dədə-baba yurdlarını yada salır. Demək olar ki, mənbəyi Dağıstan rutullarından qaynaqlanan bu xalqın folkloru Şorsu kəndində də öz axarı ilə davam edir. Rutullar öz folklor nümunələrini hərtərəfli yaşadıqlı, inkişaf etdirirlər. Yaradılan şeir nümunələri, rəqs qrupu ilə yanaşı, rutul folkloru onun ayrılmaz hissəsi olan *“Abay”* rəqs ansamblının ifalarında da yaşayıqlı. Bu ansambl təkcə Şorsu kəndində deyil, Şəkiddə keçirilən bütün şənliklərində bəzəyi sayılır. Həmçinin Şəkinin və Şəkinin digər rutulların yaşadığı kəndlərdə toyların əsas iştirakçılarıdır (10).

Rutulların bu yerlərə Dağıstandan gəlməsinə baxmayaraq, onların bir çox xüsusiyyətləri Dağıstan xalqlarından, o cümlədən avarlardan, ləzgilərdən, saxurlardan seçilir. Bu fərqlənmə onların mədəniyyət, incəsənət nümunələrində də özü-

nü göstərir. Rutulların çaldığı havalar, oynadığı milli rəqsləri həmin xalqların tipinə uyğun gəlsə də, eyniyyət təşkil etmir.

Şəkil 2. Abay rəqs qrupu, Şəki rayonu Şorsu kəndi.

Dağıstan xalqları ilə rutullar arasında uyğunluqla yanaşı, fərqlənən çalarlar sırasında onların dilini də göstərmək olar. Rutul dili Dağıstan dillərinin ləzgi qrupuna daxil olduğu kimi, bu xalqların musiqi folklorunda da oxşar cəhətlərin olması olduqca təbiidir. Rutul musiqi folkloru janr və forma rəngarəngliyi ilə seçilir. Bu janrlar içərisində çox sevilən rəqs sənəti nümunələri, adətən, zurnaçılar dəstəsi tərəfindən müşayiət edilir (2 zurna, kos nağara, bala nağara). Xalq mahnılarının müşayiətində akkardeon və nağaradan eyni zamanda, balabandan da istifadə olunur. Xalq vokal musiqisinin solo, duet və xor şəklində oxumaları yayılmışdır (11).

Şəkil 5. Rutul ifaçıları 2 zurna, kos nağara və bala nağarada ifa edərkən.

Bir faktı da qeyd edək ki, rutulların istifadə etdiyi musiqi alətlərindən biri də meydır. Bu alət rutulların istifadə etdiyi alətlər içərisində əsas yerlərdən birini tutur. Mey aləti qamışdan hazırlanır. Onun ucuna buynuz taxılır. Ona görə ki, alətdən çıxan səsi gücləndirir. Arxa tərəfinə (ağız tərəfi) isə süpsi taxılır (12).

Rutulların rəqs sənətinə bəslədikləri rəğbəti heç nə ilə müqayisə etmək olmaz. Rəqsləri iki-iki (*“Çurni-çurni”* və *“Arzurik`a”*, *“Avari”*) birləşməklə kiçik silsilələr əmələ gətirir. Göründüyü kimi, rutul rəqslərində qonşu xalqların folklorundan iqtibaslar da vardır. Müştərək cəhətləri və melodik tipləri xalq mahnı yaradıcılığında da görmək olar: *“Lilay”*, *“Maralxanım”*, *“Ceyranım”* və s (13).

Musiqi nümunələrinin hamısı olmasa da, əksəriyyəti doğma dildə adlandırılır. Yuxarıda adları çəkilənlərə başqalarını da əlavə etmək olar: *“Bıçadı riş”*, *“Şahzadə”*, *“Şorsu”*, *“Xaşdı riş”*, *“Can abay”*, *“Paruk`ay”*, *“Dəydiriş”* (rəqsin və instrumental melodiyanın adıdır), *“Akuşinka”* avarlarda da rast gəlinən tək kişi rəqsinin adı ilə bağlıdır. Bir sıra janrların adını bildirən terminlər də məlumdur. *“Muk”*– rəqs, *“muk havın”*– rəqs etmək, *“ç`aulbı”*- mahnı deməkdir. *“Avazaxhan”* isə sərbəst (kimi) ritimli improvizə üslubu ilə muğamları xatırladır və Azərbaycan muğam şöbələrindən istifadəni şərtləndirir (14). Qeyd etdiyimiz kimi, ritulların folklorunun əsas hissəsini rutul mahnıları təşkil edir. Belə mahnılardan bir neçəsini misal göstərmək olar.

Bıçadı riş rutul mahnısı

- ❖ *Dağıstanad bıç`kaldı, ay bıçadlı riş*
Yeyləxanad xhədkaldı, ay bıçadı riş
Dağıstanad bıç`kaldı, ay bıçadı riş
Yeyləxanad xhədkaldı, ay bıçadı riş
Suvumudu ceyran kaldı
Dərdimid dərman kaldı
Masarıd almazkaldı
Ay xaşdı rutulaşdı riş.
- Suvumudu ceyran kaldı*
Dərdimid dərman kaldı
Masarıd almazkaldı
Ay xaşdı bıçamıdı riş.
Ğudu cubra irxhur yi ay bıçadı riş
Ğudu dərdə irxhur yi can bıçadı riş
Ğudu cubra irxhur yi ay bıçadı riş
Ğudu dərdə irxhur yi can bıçadı riş
- Suvumudu ceyrankaldı*
Dərdimid dərmankaldı
Masarıd almazkaldı
Ay xaşdı rutulaşdı riş.
Suvumudu ceyrankaldı
Dərdimid dərmankaldı

Masarid almazkaldı
Ay xaşdi bıçamıdı riş.

Şahzada rutul mahnısı

- ❖ Yik`ə abı huxhus yıqar yəs ğada
Ğu ğarqudə yi lal ruk`ur Şahzada
Rıxdı ziya luzur alkar uyuxkal
Çulax ruk`ur, tupal ruk`ur Şahzada
Çulax ruk`ur, tupal ruk`ur Şahzada
Sa ğu rişixh, say i yişixh can qada
Did-nin yik`ir ğu yəs rişixh Şahzada
Hər bulaxa rurk`udə ğu kaz xıla
Ğarazar yi favkıdikal faz xıla
Yəsgi ağus yıqar laşur saz xhıla
Suk`ur yəşəs, keyghas yıqar Şahzada
Balabankal eyghas yıqar Şahzada
Sa ğu rişixh, say i yişixh can qada
Did-nin yik`ir ğu yəs rişixh Şahzada
Yuşa k`uşk`ud nak`bı ğaqar larxanə
Vıxhdı xalı seyvana yi salxanə
Hirkanə yi şınara yişir larxanə
Ğudu şuklə siy vuruk`ur Şahzada
X`ələ ubul, xiy vuruk`ur Şahzada
Sa ğu rişixh, say i yişixh can qada
Did-nin yik`ir ğu yəs rişixh Şahzada (15).

Şorsu mahnısı

Təmərziyi Şursiy mık`dı x`idixda
Yaq`uba ruxur bıçadi valxur hidixda
Bıça vinay ç`urçumdu ayran Yaq`ub
Şursiy havada cənnətdis tay vinay
Aldiy suvbu, qabağa çirid bağ inay
Bəxil vinay yaxçu balad cıqabı
Vaxt vinay Şursiy avad bay vinay
İti ğubağ lavğu`tkal ladğunay
Bıçiq`ı midə şir kipt`itkal adğunay
Bıça meyvə livirq`amə ay Yaq`ub
İrdi anar, dirak`dı x`ır, əç Yaq`ub
Ğas ğavqurvi çovranə balkan Yaq`ub
Ğas ğavqurvi ak`k`adi muk`x ay Yaq`ub
Bakarid zad laşus duruk`unay ay Yaq`ub
Bəla vinay, rı`ka çarağan vinay
Ğu his yirk`idə Şursiya ay Yaq`ub.

Nəticə

Azərbaycan folkloru çox qiymətli və zəngindir. Ölkənin şimal-qərb regionunun folkloru da çox rəngarəng və zəngindir. Bölgədə yaşayan azsaylı xalqların folkloru və etnoqrafiyası ümumazərbaycan folklorunun tərkib hissəsini təşkil etməklə yanaşı, onun zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Rutul xalq nəğmələri, atalar sözləri, etnoqrafik materiallar bu xalqın tarixinin, mənəvi mədəniyyətinin araşdırılması baxımından maraqlı mənbədir. Ölkəmizdə yaşayan müxtəlif etnik qrupların folklorunun toplanılması və təbliği onlar arasında səmimi münasibətlərin möhkəmlənməsində, xalqlararası mənəvi bağlılığın yaranmasında böyük rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Эпиграфические памятники Северного Кавказа на арабском, персидском и турецком языках. Надписи X-XVII вв. Тексты, переводы, комментарий, вступительная статья и приложения Л. И. Лаврова. - М.: Наука, 1966. - Т. Часть 1. - С. 141, 142, 206.
2. Лавров Л. И. Историко-этнографические очерки Кавказа. - Наука: Л., 1978. - С. 36.
3. Рамазанов Х. Х., Шихсаидов А. Р. Очерки истории Южного Дагестана. — Махачкала: Дагестанский филиал Академии наук СССР, 1964. - С. 103.
4. Портал Культуры Народов Северного Кавказа – Рутульцы. Дата обращения: 3 мая 2015. Архивировано из оригинала 30 апреля 2017 года
5. Olson, James. An Ethnohistorical Dictionary of the Russian and Soviet Empires (англ.). - Greenwood Publishing Group, 1994. - P. 576. - ISBN 0313274975.
6. Лавров Л. И. Рутульцы // Народы Дагестана: сборник статей. - Изд-во Академии наук СССР: М., 1955. - С. 195
7. Лавров Л. И. Этнография Кавказа по полевым материалам 1924-1978 гг. - "Наука", Ленинградское отд-ние, 1982. - С. 146. - 223 с.
8. Ихтилов М. М. Материалы по этнографии рутулов и цахур // Краткие сообщения Института этнографии АН СССР.—М., 1960.-Вып. XXXIII. - 28.
9. Михаил Алексеев, Казенин К. И., Мамед Сулейманов. Дагестанские народы Азербайджана: политика, история, культура.-М.: Европа, 2006.-С. 88.- ISBN 5-9739-0070-3.
10. Абдул-Рашид Гаджиевич Гаджиев. Происхождение народов Дагестана. - Эльбрус, 1996. - С. 245
11. Сократ Борчинский. «О проблемах шекинских рутульцев». Çernovik .Номер газеты: 2007-05-18 №20
12. Ихтилов М. М. Материалы по этнографии рутулов и цахур // Краткие сообщения Института этнографии АН СССР. - М., 1960. - Вып. XXXIII. - С. 26.
13. <https://multikultural.az/az/medeni-muxteliflik/595/rutullar-tarix-medeniyyet-din/>
14. <http://samurpress.net/story.php?sid=2262>
15. <https://az.wikipedia.org/wiki/Rutullar>
16. <https://www.kaspi.az/az/rutullarin-folkloru>
17. [http://anl.az/down/meqale/kaspi_az/2019/oktyabr/679694\(meqale\).pdf](http://anl.az/down/meqale/kaspi_az/2019/oktyabr/679694(meqale).pdf)

